

Prace i architekturne

natury i architektury

PRACE NAUKOWE
DEDYKOWANE
PROFESOROWI
TADEUSZOWI
BERNATOWICZOWI

WYDAWNICTWO
UNIwersytetu
ŁÓDZKIEGO

WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
JAGIELLOŃSKIEGO

miraze

natury i architektury

PRACE NAUKOWE
DEDYKOWANE
PROFESOROWI
TADEUSZOWI
BERNATOWICZOWI

pod redakcją
Aliny Barczyk
Piotra Gryglewskiego

 WYDAWNICTWO
UNIWERSYTETU
ŁÓDZKIEGO

Łódź 2021

Alina Barczyk, Piotr Gryglewski – Uniwersytet Łódzki, Wydział Filozoficzno-Historyczny
Instytut Historii Sztuki, 90-131 Łódź, ul. G. Narutowicza 65

RECENZENCI

Waldemar Deluga, Marek Walczak

REDAKTOR INICJUJĄCY

Natasza Koźbiał

OPRACOWANIE REDAKCYJNE

Karolina Walczak

OPRACOWANIE INDEKSÓW

Alina Barczyk

SKŁAD I ŁAMANIE

Joanna Apanowicz

KOREKTA TECHNICZNA

Leonora Gralka

PROJEKT OKŁADKI

Joanna Apanowicz

Grafika na okładce: Carl Pier (Inventor), Jakob Gottlieb Thelott (Stecher), Rahmenbegrönung
aus Muschelwerk, ok. 1750, (Museum für Kunst und Gewerbe, Hamburg), fot. MKG Collection
Online | Martin Engelbrecht, Carl Pier, Jakob Gottlieb Thelott | Rahmenbegrönung
aus Muschelwerk (mkg-hamburg.de)

Fotografia na s. 9

autorstwa Aleksandry Bernatowicz
Jubilat, dr hab. Tadeusz Bernatowicz

Współwydawcy

Instytut Historii Sztuki. Uniwersytet Łódzki
Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą „Polonika”

Publikację dofinansowano ze środków
Narodowego Instytutu Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą „Polonika”

Wydrukowano z gotowych materiałów dostarczonych do Wydawnictwa UŁ

© Copyright by Authors, Łódź 2021

© Copyright for this edition by Uniwersytet Łódzki, Łódź 2021

© Copyright by Narodowy Instytut Polskiego Dziedzictwa Kulturowego za Granicą „Polonika” 2021

Wydane przez Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego

Wydanie I. W.10424.21.0.M

Ark. druk. 43,25

ISBN WUŁ 978-83-8220-665-4

e-ISBN WUŁ 978-83-8220-666-1

ISBN „Polonika” 978-83-66172-38-8

Spis treści

Tabula gratulatoria	8
Słowo wstępne	11

Artystyczne radziviliana

ANNA SYLWIA CZYŻ <i>Pompa funebris</i> Halszki z Radziwiłłów, żony Lwa Sapiehy. Na marginesie badań nad kościołem pw. Michała Archanioła w Wilnie	15
IRENA ROLSKA <i>Eques Hierosolimi tanus</i> . Mirski portret wojewody wileńskiego Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” (1540–1616)	27
JAROSŁAW PIETRZAK Czarny orzeł i św. Michał Archanioł jako <i>psychopomposy</i> . O symbolicznym znaczeniu malowideł w kaplicy tzw. Radziwiłłowskiej w kościele św. Anny w Białej Podlaskiej	35
PIOTR JAMSKI <i>Laudate eum in cimbalis jubilationis</i> , czyli o dzwonach radziwiłłowskiej Ołyki	67
ULADZIMIR KARALENAK Parki Radziwiłłów w epoce saskiej	93

Z badań nad sztuką XVII stulecia

JERZY MIZIOŁEK Archeologia wazowskich triumfów. Kilka uwag o zaginionym obrazie Tomasza Dolabelli	103
RENATA SULEWSKA Narys twierdzy i sfera armilarna w epitafium Adama Freytaga w Kiejdanach	121
PIOTR GRYGLEWSKI <i>Urbs Piotricovia</i> . O pewnym widoku miasta z dzieła Samuela Pufendorfa	137
ZBIGNIEW BANIA Dwór Macieja i Jana Wawrzyńca Wodzickich przy Miodowej w Warszawie około 1670 roku	155
RYSZARD SZMYDKI Udział Gdańska w zakupach niderlandzkich tapiserii do Polski pod koniec XVI i w XVII wieku	161

Wokół króla i magnaterii

ANDRZEJ BETLEJ Przy odgłosie ustawicznym	175
HANNA OSIECKA-SAMSONOWICZ O weselu książąt Lubomirskich w Połonnem (1755). Cukrowych <i>trionfi</i> i fajerwerkach Jana de Witte	193
JAKUB SITO Pałac królewski na Króliczej Górze w świetle nieznanych materiałów ikonograficznych	207
ALINA BARCZYK Bieliny nad Sanem. Założenie dworskie w czasach Elżbiety z Wiśniowieckich Zamoyskiej i jej spadkobierców	221
PIOTR ŁUGOWSKI <i>Kaffehaus</i> Aleksandry Ogińskiej w Siedlcach	245

Nowożytne sacrum

PIOTR KRASNY, MICHAŁ KURZEJ Figury ludzkie i anielskie jako elementy podpór architektonicznych w sztuce sakralnej w Mediolanie po Soborze Trydenckim. Geneza, symbolika, funkcje	259
KATARZYNA WARDZYŃSKA, MICHAŁ WARDZYŃSKI Barokowa kazalnica w Rodowie (niem. Groß Rohdau / Rodau) pod Prabutami (Riesenburg) Przykład recepcji katolickich wzorów flamandzkich w rzeźbie luteranńskiej w Prusach Wschodnich	283
KAROL GUTTMEJER Kościół Bernardynów na Czerniakowie Dwie fazy projektowania i budowy	307
PIOTR OSZCZANOWSKI Wrocławska <i>Immaculata</i>	319
KAROLINA STANILEWICZ Zabytki hafciarstwa polskiego XVII i XVIII wieku w prymasowskiej kolegiacie w Łowiczu	329
AGATA DWORZAK Kilka uwag o fasadzie kościoła Bernardynów w Dukli	343

Malarskie programy ikonograficzne

JACEK KOWALSKI Korona i kolczuga. O ikonograficznej innowacji czasów Jana Kazimierza	361
URSZULA MAZURCZAK Krajobraz idealny, krajobraz realny Antropologia krajobrazu zdarzeń i przyrody malarstwa włoskiego końca XIII i I połowy wieku XIV	373
KS. ANDRZEJ WITKO Juana de Valdésa Leala malowidła w sewilskim kościółce Los Venerables	409

EWA KUBIAK Kult i wyobrażenia świętej Róży z Limy w okresie kolonialnym w Cusco i regionie	423
---	------------

Historia architektury i jej konserwacja

JAROSŁAW JARZEWICZ Gotyk jako renesans	447
RYSZARD MAĆZYŃSKI Czy architekt Stanisław Zawadzki został generałem?	465
KRZYSZTOF STEFAŃSKI Kaplica w Szydłowie. Dzieło Antoniego Wiwulskiego	483
ALEKSANDER ANDRZEJEWSKI Fortalicja w Gorzkowicach, zabytek zrewitalizowany	501
KATARZYNA SCHAT-BABIŃSKA Odbudowa zabytkowego obiektu Zarys problematyki	517
DARIA RUTKOWSKA-SIUDA Kościół w Górach Wysokich Historia budowy i konserwacja	531

Sztuka w dobie nowoczesności

ELEONORA JEDLIŃSKA Caravaggio – Bacon w Galleria Borghese	545
AGNIESZKA ŚWIĘTOSŁAWSKA Wszystkie pasje Juliusza Wysłobockiego Karteczka z dziejów lwowskiego życia artystycznego pierwszej połowy XIX wieku	557
PIOTR KIBORT Rotunda w muzeum – przypadek polski	577
MAŁGORZATA ROZBICKA Reprezentacja architektury pierwszego dziesięciolecia II RP w Dziale Sztuki Powszechnej Wystawy Krajowej w Poznaniu w 1929 roku	591
KATARZYNA NOWAKOWSKA-SITO Czy <i>Polska leży nad Morzem</i> <i>Śródziemnym</i> ?	607
DOMINIKA ŁARIONOW Obraz Jacksona Pollocka w teatrze, czyli sztuka abstrakcyjna na scenie	621
Publikacje profesora Tadeusza Bernatowicza do 2020 roku włącznie	635
Spis ilustracji	641
Indeks osób	659
Indeks miejscowości	685

Tabula gratulatoria

Zbigniew Anusik

Barbara Arciszewska

Artur Badach

Agnieszka Bender

Aleksandra Bernatowicz

Małgorzata Biłozór-Salwa

Marta Boberska

Juliusz A. Chrościcki

Katarzyna Chrudzimska-Uhera

Błażej Ciarkowski

Krzysztof Cichoń

Krzysztof Czyżewski

Jolanta Daszyńska

Adam Drozdowski

Marcin Fabiański

Wojciech Fałkowski

Irmina Gadowska

Marek Gensler

Witold Glinkowski

Krzysztof Gombin

Olga Hajduk

Barbara Jamska

Dorota Janiszewska-Jakubiak

Michał Janocha

Małgorzata Karkocha

Jarosław Kita

Stanisław Kłosowski

Maciej Kokoszko

Andrzej Kompa

Piotr Korduba

Andrzej Koziel

Aneta Kramiszewska

Kazimierz Kuczman

Robert Kunkel

Inga Kuźma

Piotr Lasek

Jerzy Malinowski

Bernadetta Manyś

Anna Marciniak-Kajzer

Katarzyna Mikocka-Rachubowa

Stanisław Mossakowski

Janusz Nowiński

Monika Nyk

Joanna Orzeł

Aneta Pawłowska

Tomasz Pietras

Janusz Pietrzak

Bożena Popiołek

Olga Popko

Łukasz M. Sadowski

Józef Skrabski

Joanna Sosnowska

Julia Sowińska-Heim

Paulina Sztabińska-Kałowska

Tomasz Torbus

Olga Tuszyńska-Szczepaniak

Jacek Tylicki

Marek Walczak

Wojciech Walczak

Przemysław Wątroba

Katarzyna Wiszowata-Walczak

Jacek Żukowski

Słowo wstępne

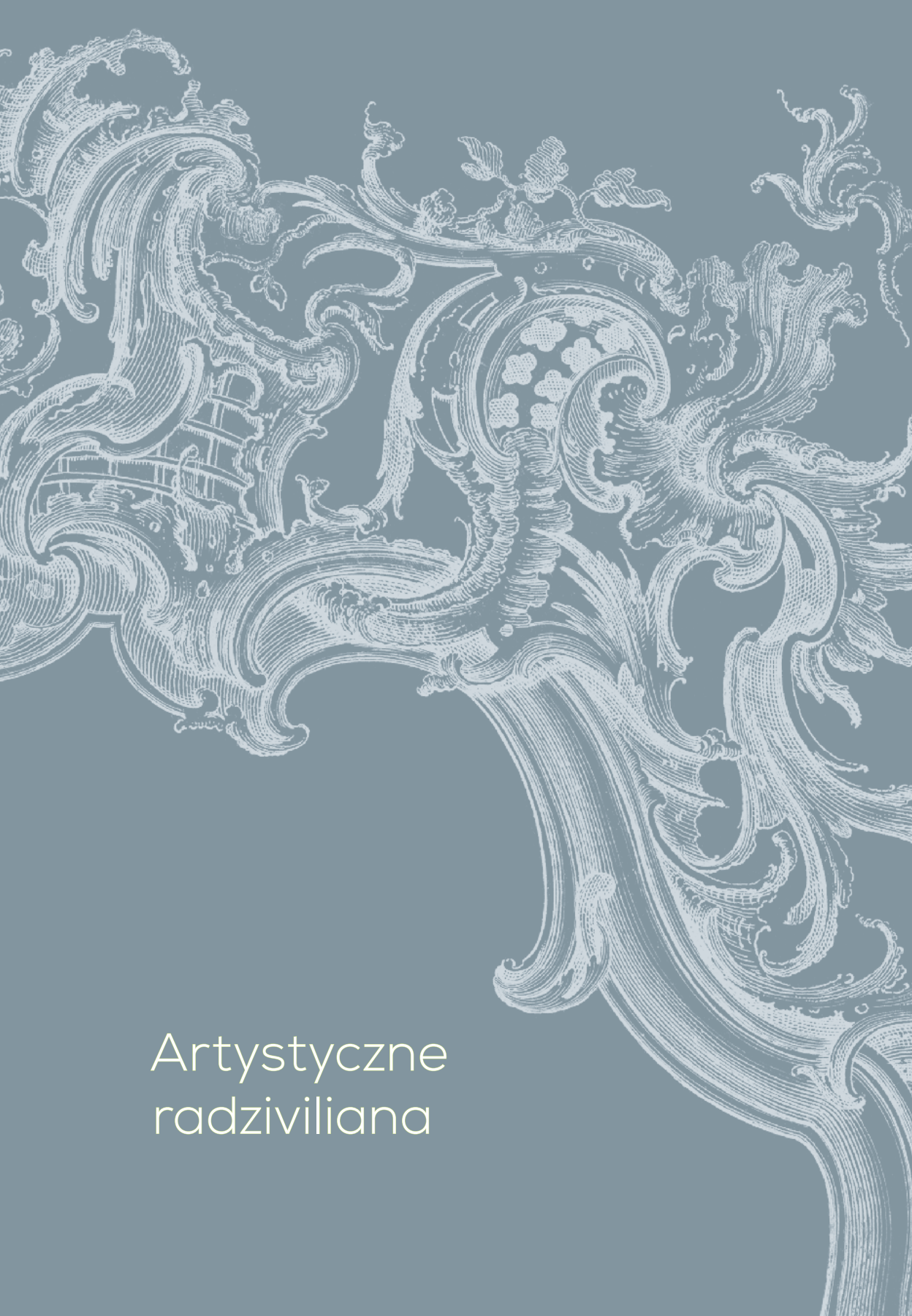
Oddajemy w Państwa ręce księgę dedykowaną Profesorowi Tadeuszowi Bernatowiczowi. Zebrane artykuły zostały ujęte w ramach siedmiu rozdziałów, podejmujących kolejno problematykę radzivilianów, twórczości artystycznej XVII wieku, mecenatu królewskiego i magnackiego, nowożytniej sztuki sakralnej, malarskich programów ikonograficznych, historii oraz konserwacji architektury, a także sztuki nowoczesnej. Przywołane tytuły rozdziałów ilustrują szerokie spektrum zainteresowań badawczych zaproszonych Autorów. Równocześnie jednak ta wszechstronność ujęć w znakomity sposób odzwierciedla bogactwo zainteresowań samego Jubilatą. Chcieliśmy naszym tomem uhonorować Profesora jako niestrudzonego badacza i autora licznych publikacji, a zarazem jako wykładowcę, z pasją angażującego się w pracę dydaktyczną. Człowieka wytrwale stawiającego intrygujące pytania i poszukującego wciąż nowych odpowiedzi. Znakomitego Rozmówcę, gotowego podejmować najbardziej odważne tematy i problemy.

Profesor Tadeusz Bernatowicz od wielu lat jest związany z łódzkim ośrodkiem, twórczo wzbogacając nasz zespół. Z tego też względu zdecydowaliśmy się w tytule niniejszej publikacji przywołać nazwę jednego z przedmiotów prowadzonych przez Profesora w Instytucie Historii Sztuki UŁ.

Bardzo dziękujemy wszystkim, którzy z ogromną przychylnością odnieśli się do naszej inicjatywy, w pierwszej kolejności Autorom artykułów. Doceniamy wysiłek włożony w przygotowanie tekstów – zwłaszcza, iż powstawały one w trudnym 2020 roku, gdy dostęp do archiwów i bibliotek oraz możliwości wyjazdów badawczych były znacznie ograniczone. Jesteśmy też bardzo wdzięczni Osobom, które dopisały swoje nazwiska do *Tabuli Gratulatorii*.

Wreszcie pragniemy wyrazić słowa wdzięczności za całą dotychczasową aktywność naukową Jubilatowi, z którym mamy przyjemność współpracować. Gratulujemy wszystkich dokonań i życzymy sukcesów w przyszłych przedsięwzięciach. Wierzmy, że niniejsza księga będzie dla Pana Profesora dowodem uznania ze strony środowiska historyków sztuki i architektury.

ALINA BARCZYK, PIOTR GRYGLEWSKI

Artystyczne
radziviliana

Pompa funebris **Halszki z Radziwiłłów,** **żony Lwa Sapiehy**

Na marginesie badań nad kościołem pw. Michała Archanioła w Wilnie

Roku pańskiego 1611 w miesiącu listopadzie w nocy z 15 na 16 zmarła w Warszawie ukochana żona Lwa Sapiehy – Elżbieta (Halszka) z Radziwiłłów¹. Małżonkowie przebywali w stołecznym mieście, zajmując swój drewniany dwór stojący przy bramie Krakowskiej, na parceli wychodzącej na ul. Miodową². W Warszawie gościli często ze względu na obowiązki Lwa Sapiehy (ur. 1557, Ostrowno, zm. 1633, Wilno), który jako kanclerz (1589–1623) i hetman wielki litewski (1625) stale przebywał przy boku króla. Tak też było w roku 1611, kiedy od 26 września obradował sejm³, co zbiegło się z październikowym wjazdem do Warszawy hetmana Stanisława Żółkiewskiego, który wiódł jeńców Szujskich. Na dzień 16 listopada przewidziany był hołd lenny Jana Zygmunta Hohenzollerna. Na ceremonii przed kościołem Bernardynów pw. św. Anny zjawił się, już jako wdowiec, Lew Sapieha liczący wówczas lat 54.

1 W opracowaniu *Sapiehowie. Materiały genealogiczne i majątkowe wydane nakładem rodziny*, zapewne opierając się na wcześniejszej publikacji *Archiwum domu Radziwiłłów*, podano, że Elżbieta zmarła 18 listopada. Jednak z listu Lwa Sapiehy (Aneks: List I), datowanego na poniedziałek 21 listopada, wynika, że zachorował w niedzielę, Elżbieta zmarła z wtorku na środe. Niedziela wypadła wówczas 13 listopada (kolejna 20 listopada), a wtorek przypadł na 15 listopada. Z kolei w inskrypcji na nagrobku (1633–1635/1637) znajdującym się w wileńskim kościele pw. Michała Archanioła podano, że magnatka zmarła w październiku, we wspomnienie św. Łukasza (tj. 18 października według kalendarza juliańskiego, 31 października według gregoriańskiego), co także jest datą dzienną nieprawdziwą, cf. *Archiwum domu Radziwiłłów 1885*, s. 253; *Sapiehowie 1890*, s. 169.

2 VUB, f. 4(A-1472)12170; MAKOWSKA 1995, s. 189–200.

3 Lew Sapieha nie był obecny na wotach senatorskich. W połowie września przebywał jeszcze w Słonimiu: CZWOŁEK 2012, s. 315.

Eques Hierosolimitanus

Mirski portret wojewody wileńskiego Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki” (1540–1616)

Hrabstwo mirskie ze stolicą w Mirze było częścią potężnego kompleksu latyfundiarnego ordynacji nieświeskiej założonej w roku 1586 przez księcia Mikołaja Radziwiłła „Sierotkę”¹. Związki Radziwiłła z Mirem rozpoczęły się w roku 1568, gdy ówczesny właściciel, Jerzy Ilinicz, zapisał mu swoje dobra. Książę prawnie objął Mir dopiero po śmierci Ilinicza w roku 1569. 27 grudnia 1579 Radziwiłł wydał nowy przywilej lokacyjny dla miasta, którego obronność wzmocnił wałem z czterema murowanymi basztami. W latach 80. i 90. XVI wieku „Sierotka” dokonał również rozbudowy późnośredniowiecznego zamku Iliniczów, przekształcając go w renesansową rezydencję z bastionowymi fortyfikacjami. Zamek w Mirze stał się, obok Nieświeża, siedzibą, w której książę najchętniej i najczęściej przebywał².

W roku 1566 podczas pobytu w Rzymie Mikołaj Radziwiłł „Sierotka” dokonał konwersji na wiarę katolicką. Rezultatem trwającego przez wiele lat duchowego rozwoju księcia była jego głęboka religijność rzutująca na jego życiową postawę³. Postępująca, nieuleczalna choroba sprawiła, że we wrześniu 1575 roku Mikołaj Radziwiłł złożył ślub Bogu, że uda się w pielgrzymkę do Grobu Świętego w Jerozolimie. Peregrynacja do Ziemi Świętej, którą odbył w latach 1582–1584, oraz odwiedzenie miejsc

1 BERNATOWICZ 1998, s. 109.

2 KEMPA 2000, s. 192–193.

3 KEMPA 2000, s. 131–132.

1. Portret Mikołaja Krzysztofa Radziwiłła „Sierotki”, ze zbiorów Kurii Biskupiej w Drohiczynie, fot. Zenon Czumaj, 2020

związanych z życiem Chrystusa i Matki Boskiej jeszcze bardziej umocniły postawę religijną księcia⁴.

Mikołaj Radziwiłł, obejmując w roku 1569 hrabstwo mirskie, był już katolikiem. Jednak dopiero w 1574 roku rozpoczął działalność kontrynformacyjną, którą kontynuował przez dalszy okres swojego życia.

4 KEMPA 2000, s.131-132.

Czarny orzeł i św. Michał Archanioł jako psychopomposy

O symbolicznym znaczeniu malowideł
w kaplicy tzw. Radziwiłłowskiej w kościele
św. Anny w Białej Podlaskiej

Kaplica kopułowa w kościele pw. św. Anny w Białej Podlaskiej (daw. *Alba Ducalis* – Biała Książęca, nazywana też Białą Radziwiłłowską) była jedną z późniejszych tego typu konstrukcji na terenach Rzeczypospolitej Obojga Narodów¹. Obiekt sakralny został dostawiony do północnej ściany nawy po 1670 roku staraniem Michała Kazimierza Radziwiłła, podkanclerzego i hetmana polnego litewskiego, i jego żony – Katarzyny z Sobieskich. Radziwiłłowska kaplica zadedykowana została wówczas błogosławionemu Janowi Kantemu² i była drugim, po kaplicy Różańcowej, zwanej też Wołłowiczowską, przybytkiem sakralnym w tym kościele³. Przyozdabianie kaplicy Radziwiłłowskiej malowid-

1 Więcej o kaplicach kopułowych piszą między innymi: FISCHINGER 1969; FISCHINGER 1953, s. 82–110; DUNIN-FISCHINGEROWA 1961; ŁOZIŃSKI 1970, s. 271–289; SKURATOWICZ 1970, s. 56–70; ŁOZIŃSKI 1973; CZYZEWSKI/WALCZAK 1999, s. 26–38; CZYZEWSKI/WALCZAK 2012, s. 31–70; MOSSAKOWSKI 2007; MOSSAKOWSKI 1978, s. 118–132; MOSSAKOWSKI 1984, s. 333–344; JAKIMOWICZ 1985; TARGOSZ 1986, s. 131–164; WARDZYŃSKI 2004, s. 577–596; KRASNY 1992, s. 25–52; GRYGLEWSKI 2000, s. 73–110; GRYGLEWSKI 2002b; GRYGLEWSKI 2002a, s. 63–85; BETLEJ 2009, s. 317–324; BETLEJ 2011, s. 305–314; NESTOROW 2006, s. 167–195; ANUSIK/KARKOCHA 2011, s. 99–131; STANKIEWICZ 2018, s. 79–99; ROLSKA 2009, s. 226–267.

2 Podkanclerzy i hetman polny litewski podczas swojej sławetnej legacji do Rzymu w latach 1679–1680 wystarał się o beatyfikację Jana Kantego. W trakcie pobytu w Wiecznym Mieście M.K. Radziwiłł doniósł królowi we wrześniu 1680 roku, że papież Innocenty XI wyraził zgodę na odprawianie oficjów ku czci św. św. Stanisława Kostki, Jana Kantego, Jadwigi Śląskiej i księżnej Kingi, *vide*: AGAD, AR, dz. IV, sygn. 373, s. 50–51.

3 Pierwsza kaplica swoją nazwę wzięła od Tekli z Wołłowiczów Radziwiłłowej, żony Aleksandra Ludwika, marszałka najwyższego litewskiego, *vide*: ŁOZIŃSKI 1973, s. 208, 221; FLISIŃSKI 2003, s. 7–23; FLISIŃSKI 2009–2011, s. 7–14.

1. Białka Podlaska. Kościół parafialny p.w. św. Anny i kaplica św. Jana Kantego (radziwiłłowska). Stan obecny, fot. Jarosław Domański, 2020

łami – być może według projektu jezuita, Piotra Dunina – oraz stiukami i sztukateriami, których autorstwo łączone było z osobą Antonia Stuccatora, trwało aż do śmierci Katarzyny z Sobieskich Radziwiłłowej w 1694 roku⁴. Dalszym pracom patronował syn księżnej, Karol Stanisław Radziwiłł. Kaplica została odnowiona po zniszczeniach III wojny północnej w latach 1719–1722 z inicjatywy księżnej Anny Katarzyny z Sanguszków Radziwiłłowej, pod nadzorem majstra murarskiego, Karola Prefa (Proefa)⁵. Nie można pominąć faktu, że na księżną kancelerzynę Wielkiego Księstwa Litewskiego spadł w tym czasie główny ciężar opieki nad jej dobrami. Białka Książęca (a dokładnie tzw. hrabstwo bialskie) należała bowiem do dóbr alodialnych i zapisywana była w formie dożywocia każdorazowej małżonce ordynatów nieświeskich. Ponadto w 1719 roku zmarł Karol Stanisław Radziwiłł, a Katarzyna

4 JAROSZUK 1987, s. 392–396; PIETRZAK 2016a, s. 431–432.

5 AGAD, AR, dz. XXIII, teka 5, plik 2, s. 1–8. Szerzej o kościele pw. św. Anny w Białej oraz samej kaplicy Radziwiłłowskiej *vide*: KONDRATIUK 1986; RACHUBA 1990, s. 37–66; JADCZAK 1993; KARKUCIŃSKA 2000, s. 79–80; LITAK 2004, s. 303–335; SOSZYŃSKI 2007; FLISIŃSKI 2009; MARAŚKIEWICZ 2007; BUCZYŁO 2019, s. 233–249.

Urbs Piotricovia

O pewnym widoku miasta z dzieła Samuela Pufendorfa

Opublikowana w dziele Samuela Pufendorfa panorama siedemnastowiecznego Piotrkowa jest najstarszym znanym portretem tego grodu. Atrakcyjność tego przekazu potęguje powiązanie widoku miasta z uproszczonym planem, który również należy do najwcześniejszych piotrkowskich przekazów kartograficznych. Opisywany widok jest częścią cyklu grafik sporządzonych według rysunków Erika Jönsona Dahlbergha¹ i opublikowanych w dziele Samuela Pufendorfa pt. *De Rebus a Carlo Gustavo Sveciae Gestis* wydanym w Norymberdze w 1696 roku². Wizerunek Piotrkowa zajmuje górną część karty, na której znalazło się również wyobrażenie Janowca. Obie kompozycje zostały zamknięte wspólną ramą z dekoracją roślinną³. Widok Piotrkowa umieszczono w prostokątnym polu o proporcjach szerokości do wysokości w stosunku 3:1. Panorama zawiera trzy główne plany. Pierwszy, znajdujący się najbliżej obserwatora, jest zacieniony i ukazuje sylwetki niskich zarośli. Wśród nich widoczna jest przechylona stela.

1 Na temat samego rysownika: ERICSSON 1931, s. 615–630; HEYDUK 1971; krytyczna analiza tego opracowania: WYROBISZ 1972, s. 342–344.

2 PUFENDORF 1696; PUFENDORF 1697; polskie wydanie krytyczne: PUFENDORF 2013. Możliwości rysunkowo-dokumentacyjne Erika Dahlbergha znalazły wyraz również w monumentalnym dziele *Suecia antiqua et hodierna* opublikowanym w 1716 roku. Szereg rysunków, w wersji graficznej wydrukowanych w trzech tomach, miało ukazywać Szwecję wraz z jej starożytnościami. NEVILLE 2019, s. 619–648.

3 Grafika z Piotrkowem i Janowcem zajmuje czwartą księgę dzieła, funkcjonując jako trzecia, dwustronicowa karta z grafiką pomiędzy stronami 254 a 255. Część opisowa odnosząca się do zdobycia Piotrkowa znalazła się na stronie 254: PUFENDORF 1696.

1. Widok Piotrkowa z dzieła S. Pufendorfa, *De Rebus a Carolo Gustavo Sveciae Rege Gestis*, Norimbergae 1696, zbiory własne

Kompozycję dopełniają sylwetki oddalających się konnych i pieszych żołnierzy. Na tym samym poziomie, w prawym dolnym narożniku rysownik umieścił zrolowaną kartę z uproszczonym planem miasta. Powyżej znalazła się główna część kompozycji z widokiem otoczonego murem grodu z czytelnie wyeksponowanymi głównymi budowlami. Na tym samym poziomie zostały również ukazane obiekty funkcjonujące poza pierścieniem fortyfikacji. Po lewej znalazł się zespół klasztoru Bernardynów, po przeciwnej – bryła zamku i zespół klasztoru Franciszkanów. Trzeci plan grafiki wyznacza linia wzgórz ciągnących ponad dachami miasta. Na ich stoku rysownik zaznaczył uproszczone czworoboki uzbrojonej w piki piechoty w układzie szachownicowym. Przy górnej krawędzi kompozycji znalazł się owalny kartusz z napisem łacińskim. Głosi on, że miasto miało zostać zdobyte przez wojska króla Karola Gustawa 23 marca 1657 roku po dwóch godzinach oblężenia⁴. Datę podano według obowiązującego wówczas w Szwecji kalendarza juliańskiego.

Przywołane w grafice konkretne wydarzenie nie było pierwszym militarnym epizodem czasów potopu związanym z piotrkowskim grodem. Już na początku wojny zostało dostrzeżone strategiczne położenie miasta. Królewski uniwersał z 25 sierpnia 1655 roku wzywał do wspólne ruszenie do koncentracji właśnie w pobliżu Piotrkowa. W tym samym czasie, wobec bezpośredniego zagrożenia, miasto zaczęło

⁴ Taka sama notatka w wersji niemieckojęzycznej znajduje się w uproszczonym kartuszu na rysunku Erika Dahlbergha.

Bieliny nad Sanem

Założenie dworskie w czasach Elżbiety z Wiśniowieckich Zamoyskiej i jej spadkobierców

W XVIII i XIX stuleciu doceniono szczególne walory przyrodnicze i krajobrazowe, wykorzystując je dla podkreślenia malowniczości sylwety rezydencji – tymi słowami Profesor Tadeusz Bernatowicz scharakteryzował dzieje założenia pałacowo-ogrodowego w Zauszu koło Nieświeża¹. Powyższe zdanie posiada jednak bardziej uniwersalny sens i może być odniesione do wielu obiektów kształtowanych lub przekształcanych w tych wiekach. Dogłębne studia nad architekturą i układami przestrzennymi siedzib magnackich nieustannie pozostają w kręgu zainteresowań Badacza, któremu poświęcona jest niniejsza księga. Wielką zasługą Profesora jest też spojrzenie na formę architektoniczną przez pryzmat ambicji politycznych i społecznych właścicieli, oparte w pierwszej kolejności na analizach archiwaliów (inwentarzy, korespondencji) i obserwacjach *in situ*, a także docenienie roli ekspertyz archeologiczno-architektonicznych i konserwatorskich. Z tego względu pozwolę sobie przybliżyć jedno z mało znanych, magnackich założeń dworskich, które można rozpatrywać według wyżej wymienionego modusu i do którego w pełni pasuje przywołany cytat.

Dwór w podkarpackich Bielinach (gm. Ulanów)² odznacza się skromną formą architektoniczną (il. 1), niezwykle interesująco prezentują się

1 BERNATOWICZ 2016, s. 75.

2 Informacje historyczne dotyczące wsi zawarto między innymi w źródłach: AGAD, sygn. 386, mf. 38993, *passim*. Z dość skromnej literatury prezentującej dzieje Bielin wspomnieć można: Słownik geograficzny 1880, s. 213; GAJEWSKI 1991, *passim*; GAJEWSKI 1997, *passim*. W końcu XIX wieku dwór przejęli Sękowscy, a następnie Smolińscy. Od drugiej dekady XX stulecia znajdował się w rękach Czartoryskich.

1. Bieliny, dawny dwór Mniszchów, rzut przyziemia (stan współczesny), oprac. Alina Barczyk, 2020, na podst. WENDLANDT 1976; KOMADA/POLANOWSKI/ZUB 1992 i obserwacji *in situ*

jednak jego dzieje. Budowla, której najstarsza część pochodzi z XVI wieku³, była kilkakrotnie rozbudowywana. Jej pierwotny obrys w XVII wieku powiększono o partię zachodnią i północną oraz dokonano korekty poziomów użytkowych⁴. W kolejnym stuleciu, dążąc do osiowości bryły, poszerzono ją od północnego wschodu, wysuwając część naziemną poza obrys piwnic⁵. Dwór, usytuowany na skarpie opadającej w stronę stawu, stanowił część większego założenia przestrzennego, na którego terenie znajdowały się między innymi zabudowania gospodarcze i ogród.

Szczególnie dobrze udokumentowany jest charakter zabudowy i wyposażenia w ostatnich dekadach XVIII i pierwszych latach XIX stulecia⁶. Rekonstrukcja dyspozycji i wystroju wnętrza możliwa jest dzięki źródłom rękopiśmiennym skonfrontowanym z wynikami badań architektonicznych i obserwacją *in situ*. Na odtworzenie dyspozycji przestrzennej całego zespołu dworskiego pozwala z kolei zestawienie archiwaliów z materiałem kartograficznym. Szczególnie cenne są dwie plansze: tak zwana wiedeńska mapa Miega⁷ oraz szczegółowy plan ze zbiorów Archiwum

Po wojnie w budynku mieściła się między innymi szkoła: KOMADA/POLANOWSKI/ZUB 1992, s. 19; WENDLANDT 1976, *passim*.

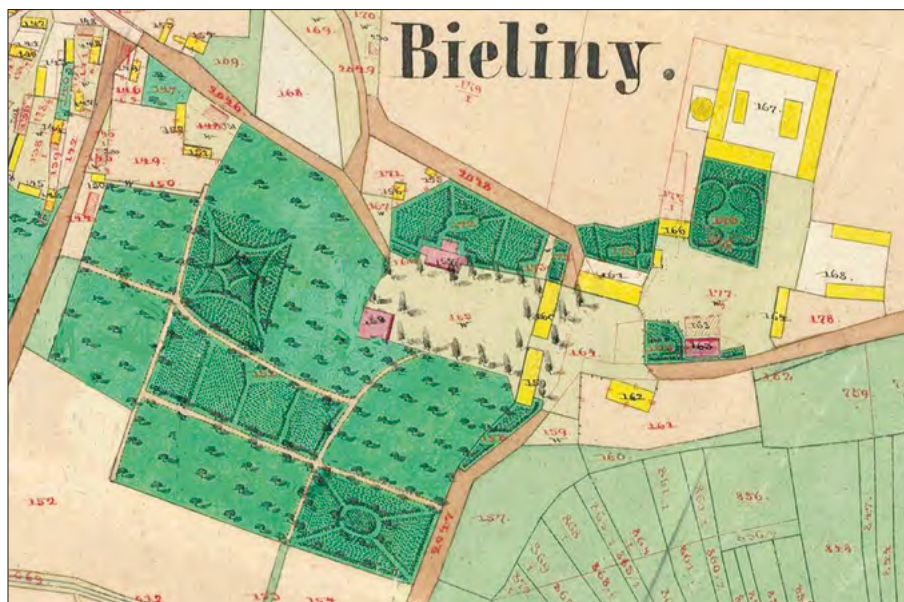
3 KOMADA/POLANOWSKI/ZUB 1992, s. 19–20.

4 W części północno-wschodniej komory piwnic są odsunięte od murów magistralnych, co stanowi dodatkowy argument za rozwarstwieniem chronologicznym dworu, a zarazem jest wynikiem warunków topograficznych.

5 KOMADA/POLANOWSKI/ZUB 1992, *passim*.

6 Założenie dworskie dokumentują opisy z lat: 1771 (zNio, sygn. DE-1161, k. 83v-85v), 1797 (zNio, sygn. DE-5967, s. 1–24), 1818 (zNio, sygn. DE-5301, s. 3–16) oraz niedatowany tekst z XIX wieku (zNio, sygn. DE-5273, s. 1–14). Dwa ostatnie z wymienionych dokumentów w dużej mierze są zgodne z tekstem w końcu XVIII wieku.

7 W zbiorach: Wiener Kriegsarchiv, sygn. B IXa 390. Plan Królestwa Galicji i Lodomerii, przygotowywany od 1775 roku, wykonano w latach 1779–1783. Powszechnie stosowana w literaturze nazwa „mapa Miega” została zaczerpnięta od nazwiska kierującego większością prac oficera Friedricha von Miega.

2. *Dorf Bieliny in Galizien Rzeszower Kreis, detal, ze zbiorów Archiwum Państwowego w Przemysłu, Archiwum Geodezyjnego, sygn. 79M*

3. *Bieliny, dawny dwór Mniszczów, sala w narożu południowo-wschodnim, fot. ze zbiorów Wojewódzkiego Urzędu Konserwatorskiego w Krośnie. Delegatura w Tarnobrzegu, 1988*